

LAMPL ZSUZSANNA

A nemzeti identitás, avagy a magyar márka megőrzése

Amióta tizenöt éve a nemzeti identitás és a hozzá kapcsolódó témák kutatásával foglalkozom, nemhogy egyszerűbbé, átláthatóbbá vált volna ez a jelenség, hanem épp fordítva, sokkal bonyolultabb, összetettebb lett. Ezt nem azért mondom, hogy bárkit is megijesszek, és elvegyem a kedvét attól, hogy magyarságmegőrző programokon törje a fejét, hanem azért, mert azt gondolom, hogy a problémamegoldás első lépése a problémával való bátor szembenézés, ami azt jelenti, hogy szembenézünk annak sokrétűségével is. Csak így kerülhetjük el, hogy összetett problémát egyszerű, vagy pontosabban fogalmazva, leegyszerűsített eszközökkel próbáljunk kezelni, amelyek kezdettől fogva kudarcra vannak ítélve, épp a dolog lényegi összetevőinek figyelmen kívül hagyása miatt.

Előadásomban először ezt az összetettséget próbálom meg érzékeltetni. A második részben pedig felvázolom a nemzeti identitáserősítő stratégiákkal kapcsolatos elképzelésemet. Mert ha asszimilációmegelőzésről akarunk beszélni, akkor tudatosítanunk kell, hogy ennek legfontosabb összetevője a nemzeti identitáserősítés, mivel a nemzeti identitás nemcsak, hogy szorosan összefügg az asszimilációval, ahogy ez a mai tanácskozás meghívójában áll, hanem ennél sokkal többről van szó: a nemzeti identitás állapota az asszimiláció alfája és ómegája. Amíg valakinek magyar a nemzeti identitása, addig bármilyen is ez az identitás, az illető magyar. Az identitásváltás viszont egyenlő az asszimilációval.

Nézzük előbb nagyon röviden, mi is a nemzeti identitás!

A nemzeti identitás egy bizonyos tér- és időbeli kereten belül lejátszódó történelmi, nyelvi és kulturális azonosság. A nemzeti identitás tehát nem velünk született, egyszer s mindenkorra adott tartozékunk, hanem élő, mégpedig velünk és bennünk élő, formálódó folyamat.

A nemzeti identitás nem velünk született. Embernek születünk, majd a szocializáció során különböző tényezőknek köszönhetően kialakul a nemzeti identitásunk.

A nemzeti identitást kialakító tényezők:

- a) az anya és az apa nemzeti identitása;
- b) az anyanyelv és annak használata;
- c) az iskoláztatás nyelve;
- d) a lakóhelyi környezet;
- e) a kulturális közeg;
- f) a nemzetiséggel kapcsolatos egyéni és közösségi tapasztalatok;
- g) globalizációs hatások.

A nemzeti identitás azonban egész életünk során alakul. Erősödhet, gyengülhet az alábbi nemzeti identitást „továbbterelő” tényezők hatására:

- a) a házastárs, partner nemzeti identitása;
- b) a lakóhelyi környezet;
- c) a kulturális közeg;
- d) a gazdasági közeg;
- e) a személyes ambíciók;
- f) a nemzetiséggel kapcsolatos egyéni és közösségi tapasztalatok;
- g) a nemzeti perspektívák;
- h) globalizációs hatások.

Ezek a tényezők nemcsak külön-külön, hanem egymáson keresztül, egymást gyengítve, illetve erősítve is hatnak. Bizonyos helyzetekben egyik, máskor másik válik fontosabbá. Itt most nincs arra idő, hogy valamennyi tényezőt elemezzem és vázoljam, hogyan járulnak hozzá a nemzeti identitás létrejöttéhez és további formálódásához. Csak egyet említek: az iskoláztatás, egész pontosan az alapiskola oktatási nyelvét. Két okból választottam ezt a tényezőt:

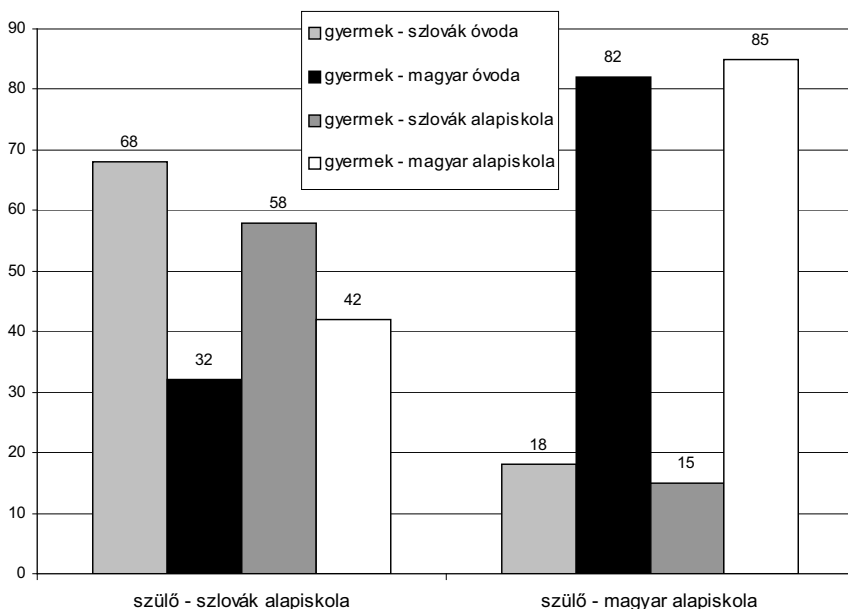
1. mert még a szlovákok, sőt a gyermekeiket szlovák alapiskolába járató magyar szülők is tisztában vannak azzal, hogy a magyar alapiskola erősíti a magyar identitást, mert a magyar gyökereket táplálja,

2. eddigi kutatásaink alapján leszögezhető: az alapiskola oktatási nyelve döntő fontosságú nemcsak az egyén nemzeti identitásának kialakulása és további formálódása szempontjából, hanem a jövőt tekintve, utódai nemzeti identitásának alakulása szempontjából is, sőt bizonyos esetekben az egész családra nézve. Ezt sok példával lehetne bizonyítani, én most csak egyet mutatok be.

Tény, hogy a szlovák alapiskolát végzett magyar szülők többsége gyermekét is gyakrabban írattja szlovák alapiskolába. Ezt a 2007-es kutatásunkból származó adatok is bizonyítják: a szlovák alapiskolát végzett magyar szülők 68 százaléka a gyermekét szlovák óvodába, 58 százalékuk szlovák alapiskolába járattja, tehát 42 százalékuk íratta magyar alapiskolába. Ezzel szem-

ben a magyar óvodát/alapiskolát végzett magyar szülők döntő többsége (82-85%) a magyar óvodát és a magyar alapiskolát választja gyermekének. Megjegyzem, mielőtt örülni kezdenénk, azért azt is látni kell, hogy az ő utódaik nagyjából egyhatoda is szlovák alapiskolába jár (1. ábra).

1. ábra. A szlovák/magyar alapiskolát végzett magyar szülők iskolaválasztásai

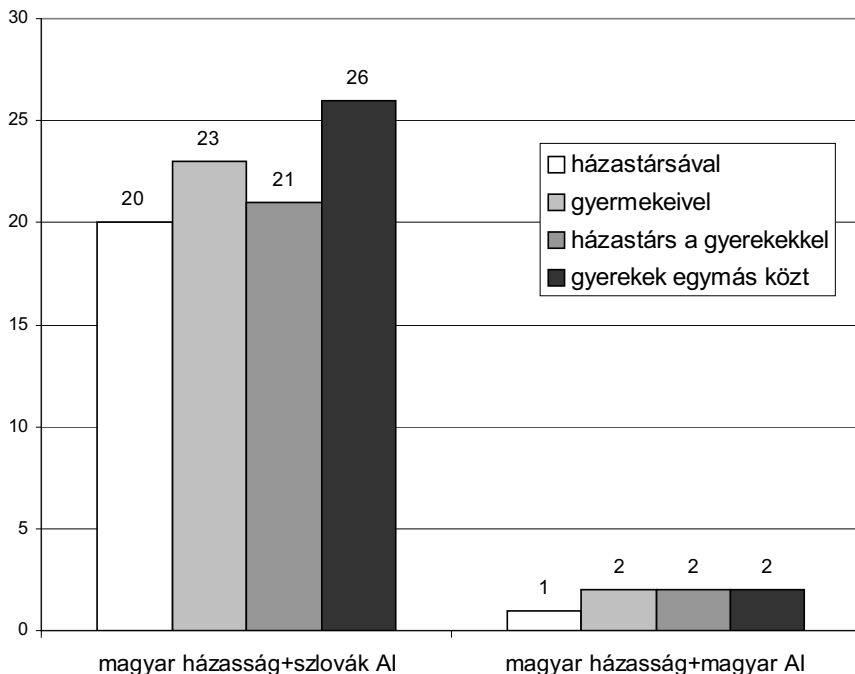
Egy további fontos tényező, a házasságtípus bevonásával a következő képet kapjuk: azok a homogén magyar házasságban élő magyar szülők, akik maguk is magyar alapiskolába jártak, gyermekeik 91 százalékát is oda íratják. Viszont a homogén magyar házasságban élő, szlovák alapiskolát végzett magyarok gyermekeinek csak a fele látogat magyar alapiskolát. A egyes házasságban élő magyarok 20 százaléka járattja gyermekét magyar iskolába.

Az iskoláztatás nyelve a családi nyelvhasználatot is befolyásolja.

A magyar házasságban élő magyar alapiskolát végzett magyarok családjában elenyésző a szlovák beszéd. Ezzel szemben *a szlovák iskolát végzetek egyötöde beszél szlovákul a magyar párjával, és csaknem egynegyede a gyermekével is szlovákul társalog. Ugyanakkor a másik magyar szülő az esetek egyötödében úgyszintén szlovákul beszél a gyerekekkel.* Még egyszer hangsúlyozom: magyar házasságban élő magyar szülőkről van szó! A

magyar szülő által végzett alapiskola nyelvének tehát a homogén magyar házasságon belül is érvényesül a magyar identitást erősítő, illetve romboló hatása, ráadásul ez nemcsak a gyerekeire, hanem a házastársára is kiterjed (2. ábra). Tehát itt többszörös identitásrombolásról van szó, amit természetesen egyéb tényezők is fokozhatnak, de az iskoláztatás nyelve ebben a folyamatban is kulcsszerepet játszik.

2. ábra. A homogén magyar házasságban élő és szlovák/magyar alapiskolát végzett magyarok közül szlovákul kommunikálnak (%)

Úgy gondolom, már az eddig elmondottak is érzékeltetik, milyen sokrétű és bonyolult jelenség a nemzeti identitás, de azért csak bonyolítsuk tovább a dolgot!

A nemzeti identitásnak több összetevője van. Ezek a következők: érzések, vélemények, a jelenre és jövőre vonatkozó döntések és cselekedetek, valamint ezek igazolása. A felsorolt összetevők nem mindig konzisztensek. Például vannak szülők, akik magyarnak érzik, tartják magukat. Ugyanakkor gyermekeiket szlovák alapiskolába járatják, mégpedig annak ellenére, hogy 35 százalékuk elismeri, anyanyelvén sokkal könnyebben tanul a gyermek. Tehát van egy identitás-pozitív érzés, de a cselekedet identitás-negatív.

Vagy: van olyan ember, akit magyarként könyvel el a környezete, mert azt hangoztatja, hogy ő magyar. Teljesen véletlenül derül ki, amikor egy felmérésnél kell szerepelnie, hogy hivatalosan szlováknak vallja magát. Ilyenkor persze felmerülhet a kérdés, hogy most akkor ő magyar-e vagy szlovák, de azt hiszem, világosan válaszolt, amikor azt mondta, hogy ő nem felel meg a mintavételi kritériumnak, mert hivatalosan szlovák.

A szlovákiai magyaroknál a kilencvenes évek végén a nemzeti identitás három típusa volt kimutatható: a szilárd magyar, a köztes és a szlovák identitás. Ezt *A saját útját járó gyermek* című könyvemben részletesen leírtam, most talán csak annyit mondanék, hogy úgy kell elképzelni, mintha volna egy „magyar nemzeti identitás-szakasz”, amelynek az egyik végpontjában van a szilárd magyar identitás, a másik végpontját pedig a szlovák identitás képezi, amely abban nyilvánul meg, hogy a magyar egyén identitást vált. A köztes identitás a két pont között mozog. Nem tévesztendő össze a kettős identitással, ami azt jelenti, hogy az egyén számára mindkét identitás fontos. A köztes identitásúak magyar identitásúak, de identitásösszetevőik folytonossága lényegesen különbözik a szilárd magyar identitástól. Az utóbbira ugyanis épp az összetevők egymásra épülése volt a legjellemzőbb, továbbá az, hogy ezek az összetevők döntő mértékben identitás-pozitívak, vagyis magyarságerősítő jellegűek voltak.

A szilárd magyar identitással kapcsolatban szeretnék kijavítani egy téveszmét. Tapasztalatom szerint sokan úgy értelmezik, hogy ez egy beszűkült tudatú, szélsőségesen konzervatív, más nemzeteket gyűlölő s csak a magyarokat istenítő ember identitása. Én nem ezt értem szilárd magyar identitás alatt. Ha valaki ilyen, az nem attól van, mert szilárd magyar nemzeti identitással rendelkezik, hanem attól, hogy milyen az általános és a politikai értékrendje (az utóbbi kettő megint csak nagyon bonyolult, nem beszélve a kombinációkról!).

De térjünk vissza a nemzeti identitás típusaihoz! Ezek ma is kimutathatók, viszont az utóbbi időben egyre inkább kiugrik egy olyan jelenség, amelylyel a kilencvenes években még sokkal ritkábban, és akkor is inkább csak a köztes, illetve a szlovák identitásúaknál találkoztunk. Ezt én *nemzeti haszonorientáltságnak* nevezem (nem a szó közgazdasági értelmében, bár ez sem kizárt). Néha forgószelekként jelenik meg, máskor csak lengedező, de makacs szellő formájában kísért, akár egész életükben szilárd magyar identitású embereket is. Egészen egyszerűen abban nyilvánul meg, hogy egyre gyakrabban és egyre szélesebb körben teszik fel maguknak a kérdést: minek magyarnak lenni, mire jó az, ha ők magyarok. A legfrissebb élményem: egy magyar nemzetiségű ismerősöm, aki – nézeteit ismerve álomban sem vártam volna – azt mondja a minap, „gondolj bele, mennyivel jobb lenne, ha az a pénz, ami a magyar iskolákra megy, például az egészszégyre menne”.

Ez a nemzeti haszonorientáltság tehát egyre inkább dülja a sorokat, még az eddig rendezetteket sem kíméli, bár ezeknél kisebb a valószínűsége, hogy reális kárt okoz. Mindenesetre bonyolítja a dolgokat, annál is inkább, mert úgy gondolom, hogy nem tudunk vele mit kezdeni. Miért nem? Ehhez majd visszatérek, de azt hiszem, épp most van itt az ideje a stratégiák felvázolásának.

A stratégiákat három nagy csoportra oszthatjuk:

1. általános stratégiák;
2. szükségletorientált stratégiák;
3. testreszabott stratégiák.

A stratégiák végső célja, hogy a szlovákiai magyarok

– fontosnak tartásák, hogy magyarok, de ne csupán az érzések szintjén, hanem a cselekedetek szintjén is;

- tudják, azaz racionálisan is világossá váljon, hogy ez miért fontos;
- megérje nekik magyarnak lenni;
- szerintük jó legyen magyarnak lenni.

Mindebből következően magyarok akarjanak lenni.

Itt van a kezemben ez a műtyűr. Akik szeretik az ilyen kis holmikat, tudják, hogy ez egy Apple iPod. S akik szeretik az ilyesmit, azok nem egyszerűen mp3 lejátszóra vágnak, hanem iPod-ot akarnak. Miért? A technikai részletekhez nem értek, de azt tudom, hogy az iPod attól is az, ami, mert valakik kitalálták, hogy az legyen. Valakik megtervezték a márkát, valakik elmondták az embereknek, hogy ez milyen jó, s tették ezt előre megfontolt és jól kidolgozott szándékkal és célirányos eszközökkel. Valami ilyet kelle-ne nekünk is kitalálni, megtervezni és „eladni”. Erre gondoltam, amikor előadásom címében a *magyar márkát* említettem.

Hogyan járulhatnak ehhez hozzá az említett stratégiák?

Az általános stratégiák azok, amelyek minden körülmények között, mindenkire nézve fontosak és alkalmazhatók, mert belőlük, úgy tűnik, „sosem elég”.

Emlékeznék, azt mondtam, hogy a nemzeti identitás nem velünk született, egyszer s mindenkorra adott tartozékunk, hanem élő, mégpedig velünk és bennünk élő, formálódó folyamat. Ha ez így van, márpedig így van, akkor gondoljunk bele, hogy az előbb említett a haszonorientáltsági tényezőnek a térnyerése mivel járhat. Ha valaki felteszi a kérdést, hogy fontos-e számára, hogy magyar maradjon, s miért fontos, lehet, hogy nemzeti identitásának további alakulása attól függ, milyen választ kap erre a kérdésre. Azt mondtam, hogy mi ezzel nem tudunk mit kezdeni. Meg merem kockáztatni ugyanis, hogy erre a kérdésre nem mindig tudunk válaszolni. Nem tudatlanságból, hanem talán azért, mert eszünkbe sem jut megkérdőjelezni a magyarságunkat, s ami nem jut az eszünkbe, azon nem gondolkodunk. De ettől még másnak eszébe jut, s erre a kérdésre épp a szilárd ma-

gyar identitásúnak kell megadni a választ, máskülönben lehet, hogy olyasvalaki fog rá felelni, akinek a válasza nem lesz identitás-pozitív.

Lehet, hogy ez most nagyon evidensnek, egyszerűnek és kezdetlegesenek tűnik, de (épp a fentiekből kifolyólag) azt hiszem, az első számú stratégia annak mindenre kiterjedő megfogalmazása és közhírré tétele, hogy miért fontos az nekünk, szlovákiai magyaroknak, hogy magyarok legyünk, maradjunk. Én szándékosan nem mondok ehhez többet, mivel szeretném, ha ezt Önök fogalmaznák meg. Önök, akik eddig is sokat tettek a szlovákiai magyarok érdekében. Ezért készítettem egy csak erre az alkalomra szóló és csak Önöknek címzett kis kérdőívet, amelyet az előadásom után kaphatnak meg. Kérem, gondolják végig a kérdéseket, és válaszoljanak rájuk a megadott instrukciók szerint.

További általános stratégiák:

- egészségvédő programok;
- gazdasági és szociális biztonság biztosítása;
- lakóhelyi és kulturális együvé tartozás megerősítése;
- magyar alapiskola választási programok;
- magyarságpresztízs-programok.

Talán furcsa, hogy egészségvédő programokat is említek, de ez nem véletlen. A magyarok lakta területek egészségügyi statisztikái már hosszabb ideje nagyon pesszimisták. Márpedig ha aktív korokban levő emberek halnak meg civilizációs betegségekben, akkor kevesebben leszünk, arról nem is beszélve, hogy ők már nem fognak identitás-pozitív döntéseket hozni. Az egészségvédő programoknak nem csak orvosi vetületük van. Többet kellene foglalkoznunk az egészségvédő és egészségkárosító magatartásformákkal (2001-es ifjúságkutatásunkból például kiderül, hogy a 15–24 éves magyar fiatalok jóval többen és többen cigarettáznak, mint az ugyanolyan korú szlovákok). Nagyon fontos a média szerepe – e téren egyértelmű egészségvédő, s az én értelmezésemben ezáltal identitás megőrző stratégiát folytat az *Új Szó* Egészségünkre melléklete Kovács Ilona vezetésével.

A stratégiák második csoportját *a szükségletorientált stratégiák képezik, amelyek konkrét célcsoportra irányulnak*. Egyetlen példát említek. A kilencvenes évek második felében végzett értékrendkutatások a szlovákiai magyar felnőtt lakosság nemzeti értékrendjének három domináns értékrendtípusát fedték fel (az értékrend abban különbözik az identitástól, hogy a nemzettel kapcsolatos érzéseket, viszonyulásokat fejezi ki, nem a cselekedeteket, tehát a nemzeti identitás ennél komplexebb). Ezeket szilárd, megtagadó és visszaközöző értékrendeknek neveztük el.

A szilárd nemzeti értékrend hordozói, akik a vizsgált népesség 35 százalékát alkották, büszkék arra, hogy magyarok. Fontosnak tartják, hogy a magyarság Szlovákiában szervezett közösségként éljen. Szerintük természetes dolog magyarnak lenni, hiszen magyar az anyanyelvük és a magyar

kultúrán nőttek fel, ugyanakkor ez felelősséget is jelent: meg kell őrizni ezt a kultúrát, mert nélküle nem maradunk fenn.

A megtagadó nemzeti értékrend a vizsgált népesség 15 százalékára volt jellemző. Őket nem foglalkoztatja a nemzetiség kérdése, nem jelent számukra semmit. A nemzetiség mint érték esetükben jellemzően nem identitásképző tényező.

A visszaköz nemzeti értékrendűek alapvető nemzeti „életérzése” abban nyilvánult meg, hogy hátrányos és veszélyes magyarnak lenni. Ez a vizsgált népesség 13 százalékára volt jellemző.

Összegezve az elmondottakat: a szlovákiai magyarok egyharmada tartotta fontosnak és megőrizni való, védendő értéknek a nemzetiségét. További – összesen csaknem – harminc százalékuk elutasította vagy hátrányosnak tartotta, vagyis a fentebb elmondottak értelmében hajlamosabb volt az asszimilációra. A vizsgált népesség fennmaradó kb. egyharmada pedig maradéktalanul egyik értékrendtípussal sem azonosult. Szeretnék utalni arra, hogy az ismertetett értékrendtipológia és megoszlása épp a két népszámlálás közötti időszakra jellemző, amikor bekövetkezett az 50 ezres lélekszámapadás. Azt hiszem, mindenkinek világos, hogy a megtagadó és a visszaköz nemzeti értékrend fokozottabban hajlamosít az asszimilációra, mint a szilárd értékrend.

Demográfusoktól tudjuk, hogy az asszimilációhoz a szórványban élők fokozottabban hozzájárultak, mint a tömbben élők. Fokozottabban, de nem csak rajtuk múltott a létszámapadás. A kérdés a következő: ha mindkét népességnél nyomon követhető az asszimiláció, akkor általános stratégiát kellene-e alkalmazni. A válasz: nem. Ha ugyanis megnézzük a két népesség nemzeti értékrendjeit, akkor azt látjuk, hogy a tömbben élőket fokozottan jellemezte a szilárd és a visszaköz nemzeti értékrend, a szórványban élők között viszont gyakrabban fordult elő a megtagadó nemzeti értékrend. Ez annyit jelent, hogy:

1. A tömbben élők között gyakoribb volt a magyar nemzetiséghez való pozitív (szilárd nemzeti értékrend), de a negatív viszonyulás is (visszaköz nemzeti értékrend), mint a szórványban élőkénél. Ez abban nyilvánult meg, hogy a tömbben többen tartották fontosnak, személyiségük építőkövének, létük egyik meghatározójának, de ugyanakkor veszélyesnek és hátrányosnak is a magyarságukat.

2. A szórványban viszont gyakoribb volt a magyar nemzetiség, sőt bizonyos értelemben a nemzetiség mint érték ignorálása (megtagadó nemzeti értékrend). Ez abban nyilvánult meg, hogy a megkérdezettek nem tulajdonítottak fontosságot a nemzetiségüknek és a nemzetiségnek, nem érdekelték őket, nem volt számukra szempont.

Úgy gondolom, az elmondottakból kiderült, hogy mindkét népesség veszélyeztetett, csak mindkettő másképpen. S mivel a két népesség asszimi-

lációra hajlamosító nemzeti értékrendje különbözik egymástól, más identitásmegőrző stratégiát kell alkalmazni a tömbben élőknel, és mást a szórványban élőknel.

A szórványban élőkre a megtagadó nemzeti értékrend a jellemzőbb, vagyis elutasítják a nemzetiséget, nincs meggyőződésből származó nemzetiségük, valójában nincs nemzeti identitásuk. A tömbben élőknel gyakoribb, hogy van nemzeti identitásuk, magyarnak tartják – még – magukat, de ez a magyarságtudat kényelmetlen számukra, hátrányosnak, sőt veszélyesnek érzik, belülről szúrja a bőruket. (Természetesen a szórványban élőknel is előfordul a visszaközöző nemzeti értékrend, s a tömbben élők között is a megtagadó, csak kisebb mértékben.)

Az első esetben tehát a nemzeti identitás „újratermelése” a legfontosabb, a másik esetben pedig a negatív viszonyulás enyhítése, pozitívvá módosítása. Mindkettőt a szükségletorientált stratégiák példájának tekinthetjük.

A stratégiák harmadik csoportját a *testreszabott stratégiák* alkotják. Ezek abban különböznek az előző, azaz a szükségletorientált stratégiáktól, hogy *specifikus célcsoportokon belüli rétegekre irányulnak*. Például iskola-választás előtt álló szülőkre, de azon belül is olyanokra, akik magyar, illetve szlovák környezetben élnek. Vagy: az általános egészségvédő stratégiákon belül más érvényes a fiatalokra és a középkorúakra, más a férfiakra és a nőkre. Eleve feltételezhető, hogy a korcsoportokra is más-más stratégiák érvényesek. Valaki persze azt mondhatná, hogy nem a középkorosztályon és az idősebbeken múlik a nemzeti identitásunk, hanem a fiatalokon, ezért őrájuk kell figyelni. Ezzel nem értek egyet, mert amint mondtam, a nemzeti identitás élő folyamat, így bármikor változhat. Továbbá a generációk között e téren is mindig van és lesz kölcsönhatás (néha épp a fiatalok „szlovákosítják el” az idősebbeket).

Tisztelt hölgyek és urak, előadásomban tehát azt akartam bemutatni, hogy a nemzeti identitás bonyolult jelenség, amelynek erősítése s ennek következtében a *magyar márka* sikere komplex stratégiacsomagot igényel. Mi kell ehhez?

- Negativisztikus hozzáállás, struccpolitika, tudatlanság helyett átgondolt elemző álláspont, célcsoportok és szükségleteik definiálása, a belőlük származó stratégiák megtervezése és kivitelezése.

- Sok segítő agy és kéz – szerintem ez van.

- Magyar márkatervező munkacsoport (MMM) kialakítása?

A falon látható egy kínai közmondás: a bonyolult problémát bontsd apró részekre, és megszűnik létezni. Nem gondolják, hogy ez kimondottan nekünk szól?

A Kerekasztal résztvevői